

Радмила Радић, *Војислав Јанић (1890–1944). Свештеник и политичар. Поглед кроз аналитички прозор* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2018), 482 str. и Радмила Радић, *Мисија британске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Југославији* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 375 str.

Kako se može vidjeti iz popisa više od sto bibliografskih jedinica Radmile Radić,¹ Srpska pravoslavna crkva (SPC), odnosi државе/а и религијских (односно вјерских) заједница и религије на југоистоку Европе у XIX. и XX. столјећу главни су истраживачки интереси знанствене савјетнице Института за новију историју Србије рођене 1958. у Београду.

Premda су српскоправославни (високо)хијерархијски и повјесничарски кругови нјезин рад дуго прећућивали или омаловажавали, сигурно и зато што је судјеловала у пројекту *Srpska strana rata*, с монографијом *Живот у временима. Гаврило Дожић. 1881–1950.*, коју је 2006. издао споменути институт, догодило се мало чудо. Не само да је књига доживјела проширено и допуњено издање, што није чест случај с таквом литературом, него је аналитичку и нехагиографску биографију, сада под насловом *Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић). 1881–1950*, године 2011. објавио Институт за теолошка истраживања Православнога богословског факултета Универзитета у Београду. Штoviше, друго је издање 2020., с корићним насловом *Животопис*, Митрополија црногорско-приморска (pre)tiskала као дио тросвећаника објављеног у поводу 70. обљетнице смрти тога поглавара SPC-а.

Јамачно би било корисно да се појави накладник који би, примјериче, у електроничком облику објавио ажурирана издања нјезиних књига *Држава и верске заједнице 1945–1970* (два свеска; 2002.) и *Народна веровања, религија и спиритизам у српском друштву 19. и у првој половини 20. века* (2009.). У међувремену се осврњимо на последње (нове) књиге Radmile Radić, насловљене (transliterirano) *Војислав Јанић (1890–1944). Свештеник и политичар. Поглед кроз аналитички прозор* и *Мисија британске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Југославији*.

Војислав Јанић

Насловни јунак старије књиге увијек се потписивао као Јанић (str. 17), али није познато да се бунео против тога што на насловници неких његових дјела пише *Јанјић*, као што стоји и у енциклопедићком издању објављеном за његова живота.² У новинама су се користила оба облика презимена, но читатељи су знали да је ријеч о истој особи, готово неизбјежној у бројним политичким и религијским догађањима за вријеме Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (SHS), односно Краљевине Југославије.

У предговору ауторича истаће да је немогућа потпуна реконструкција нечијег живота кроз сљед хронолошких секвенци, али да је покушај нужан и да може придонијети

¹ Др Радмила Радић, Институт за новију историју Србије, приступ остварен 21. 12. 2020., <https://www.inisbgd.co.rs/cir/biografija-i-bibliografija/66/2019/06/05/dr-radmila-radic.html>.

² „Јањић, Војислав”, у: *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. II (Загреб: Библиографски завод, с. а. [1927?]): 127.

boljem shvaćanju funkcioniranja društva u cjelini. Otuda biografiji nije prvenstveni cilj govoriti o nečijem životu i njegovim djelima, nego kroz *studiju slučaja* progovoriti o stanovitim procesima i pojavama (str. 10).

Životni put rođenoga Kraljevcina – koji je teologiju studirao u Austro-Ugarskoj (Černovci); pukovnijskoga svećenika s odličjem za hrabrost; nesuđenoga nastavnika Istočno-pravoslavnoga bogoslovske fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji je cijenio papu Benedikta XV.; pregovarača sa Stjepanom Radićem; predsjednika Upravnoga odbora Beogradske filharmonije; predsjednika Financijskoga odbora Narodne skupštine; političara koji je od kolovoza 1923. do srpnja 1924. bio ministar vjera i 1937. predlagao osnivanje ministarstva propagande i vjera – opisan je u šest poglavlja: „Porodica, školovanje, bračne veze” (str. 21–42), „Sveštenik i profesor” (str. 43–112), „Propagator ideje približavanja crkava” (str. 113–185), „Političar” (str. 187–263), „Zagovornik i protivnik konkordata” (str. 265–360) i „Kraj karijere” (str. 361–402). Publicistička i javna djelatnost obrađena je u posebnom poglavlju (str. 403–417), u kojem je i bibliografija pedesetak Janićevih radova, a iza „Umesto zaključka” (str. 419–424) slijede popis izvora i literature (str. 425–453), „Imenski registar” (str. 455–476) i „Instead of Conclusion” (str. 477–482).

Janić, koji se izjašnjavao kao Jugoslaven pravoslavne vjere (vjeroispovijesti), jedno je vrijeme u (među)konfesionalnoj sferi, posebno u ekumenskom području, bio među predvodnicima pokušaja osuvremenjivanja pravoslavnih praksi i promjena na razini kršćanstva u svijetu. Tu spada i promicanje prijeporne zamisli o održavanju sabora na kojem bi se, među ostalim, odlučilo o sjedinjenju Anglikanske i Starokatoličke crkve s Pravoslavnom (str. 94).

Najveće poglavlje, ono u vezi s konkordatom, počinje s 1919., godinom u kojoj je westminsterski nadbiskup Francis Bourne boravio i u nekoliko gradova Kraljevstva SHS. Na primanju u beogradskom Oficirskom klubu Janić je kardinalu zahvalio na dobročinstvima Velike Britanije, govorio je o zaslugama pravoslavnoga i katoličkoga svećenstva za ujedinjenje, o sestrinstvu Pravoslavne i Katoličke crkve i potrebi jedinstva itd., a na kraju je istaknuo potpredsjednika Vlade Antona Korošca i ministra vjerskih poslova Tugomira Alaupovića kao katolike koji imaju važnu ulogu u državi s većinski pravoslavnim stanovništvom (str. 270).

Slike *idile* još su vladale kad je Janić bio ministar koji je konkordat predstavljao kao „epohalno delo” u interesu Katoličke crkve i Kraljevine (str. 281). Nuncij je pregovaraču Janiću zamjerao nedostatno poznavanje (kanonskoga) prava, konfuzne ideje te indiskreciju (str. 283–284 i 297), a jedan ga kraljevski diplomat svrstava u „najneozbiljnije i najlakoumnije beogradske političare” (str. 288). Početkom 1925., u vrijeme kad je patrijarh Dimitrije Pavlović pisao predsjedniku Vlade Nikoli Pašiću kako se vidi da je cilj Katoličke crkve da „njihova propaganda razvije što veću akciju za otuđivanje našeg naroda i od vere i od svoje narodnosti”, da i u drugim dijelovima države „postignu uspehe kakve su postigli u Srpskoj Hercegovini i Bosni”, Janić je tvrdio da će se konkordatom „krupno državno pitanje skinuti s dnevnog reda” (str. 285).

Pregovori su prekidani, ali je konkordat potpisan u srpnju 1935. godine. Janić je konkordat, koji je 1937. rušio, dvije godine prije branio premda je priznao da ga nije čitao (str. 423). Početkom 1936. Janić je u ime Jugoslavenske radikalne zajednice kao

veliki uspjeh vlade Milana Stojadinovića isticao potpisivanje konkordata, ponavljajući da je potrebno izaći u susret svim vjeroispovijestima (str. 304), a sljedeće se godine predsjednik skupštinskoga Odbora za konkordat okreće protiv Stojadinovića i uporno radi na rušenju ugovora sa Svetom Stolicom. Jesu li razlozi bili u tome što mu nije dodijeljeno ministarsko mjesto, vezama s episkopom Nikolajem Velimirovićem, najgorljivijim protivnikom konkordata, u Janičevoj želji da povрати izgubljene pozicije u SPC-u, utjecajima predstavnika oporbenih stranaka ili „sve to odjednom”, tek on je „naglo promenio” odnos prema konkordatu. Janić je bio jedan od ključnih ljudi koji su sudjelovali u sukobima sa žandarmerijom na ulicama Beograda u srpnju 1937. i poslije poticali valove ogorčenja protiv vlasti (str. 423).³

Pozorniji će čitatelj primijetiti da se *brak* spominje na četrdesetak stranica. Primjerice, Janić je 1916. na Krfu „pronašao” prvu ženu za Radomira Pašića, problematičnoga sina predsjednika srbijanske vlade (str. 74). Ili, Janičevo postavljanje na čelo Upravnoga odbora Radija Beograd izazvalo je iznenađenje, ali, prema jednom izvoru, predsjednik Vlade Dragiša Cvetković tu je sinekuru dodijelio Janiću, inače svjesnom propagandne uloge radija, zbog toga što mu je ovaj brzo pribavio rastavu braka da bi se mogao drugi put oženiti (str. 365–366).

U prvom je poglavlju potpoglavlje „Bračne veze”, a i u drugom poglavlju, posvećenom Janičevim nepolitičkim djelatnostima od 1914. do (ugrubo) polovine trećega desetljeća XX. stoljeća, mnogo je materijala o (tzv.) drugom svećeničkom braku. Inače, u najmanju ruku prpošni Janić ženio se dva puta, za što bi mu donekle opravdanje moglo biti i to što se zalagao za pravo svećenika na ženidbu. Ali ono bi se odnosilo na svećenike koji su ostali udovci, a Janić je u veljači 1937., tjedan dana nakon razvoda pred crkvenim sudom (službeno: krivnjom obje strane zbog moralne pokvarenosti), uplovio u nove bračne vode (str. 39). Nerijetko se Janičevo protivljenje konkordatu tumači kao osveta Stojadinoviću što ga nije htio uzeti u vladu; a Radić piše da je „vrlo moguće” da je u Janičevu držanju oko konkordata bilo i osobnoga interesa u vezi s drugim brakom i straha od crkvene kazne (str. 320).

Indikativno je da su se crkvene vlasti tek kad je Janić umro dosjetile da posljednjih (barem) deset godina života nije pokazivao da je svećenik. Nakon što je propušteno lišiti ga svećeništva zbog stupanja u građanski brak, tek je 1944., u godini smrti, vraćen u red svjetovnjaka (str. 394–395). Nije dobio svećenički sprovod, ali su opijelu nazočila četvorica vladika, predsjednik Srpske kraljevske akademije Aleksandar Belić itd.

³ Što se tiče širega konteksta: u jednom osvrtu stoji da je Radić – prikazujući Janića najprije kao jednoga od najglasnijih promotora nužnosti potpisivanja konkordata, a u vrijeme ratifikacije kao jednoga od njegovih najoštrijih kritičara – „jasno istakla ključne pozicije srpske političke elite i Srpske pravoslavne crkve koja je, unutar multinacionalne i multikonfesionalne zajednice kakva je bila Jugoslavija, pokušavala da izgradi i zadrži svoj primat” (Олга МАНОЈЛОВИЋ ПИНТАР, „Радмила Радић. Војислав Јанић (1890–1944) Свеиштеник и политичар, Поглед кроз аналитички прозор. Београд: Институт за новију историју Србије, 2018. [i] Aleksandra Đurić Milovanović, Radmila Radić. *Orthodox Christian Renewal Movements in Eastern Europe*. London: Palgrave Macmillan, 2017”, *Токови историје* 27 /2019/, br. 2: 244).

Janić je, ističe Radić, pripadao srednjoj generaciji srpske međuratne inteligencije i političke elite, rođenju između 1886. i 1900., skupini školovanih ljudi kojoj su se, zbog velikih ratnih gubitaka, otvarale brojne prilike za društvenu promociju. Inteligentni i ambiciozni Janić, jedan od najboljih učenika Bogoslovije sv. Save, rano je shvatio da će mnogo više postići dobrim vezama i bogatom ženidbom nego samim radom. Proračunat, željan moći, utjecaja i stjecanja, vrlo samouvjeren, u pravilu je imao važne mentore i zaštitnike, uključujući mitropolita (poslije patrijarha) Dimitrija i Pašića, ali je zbog sklonosti spletkarenju i nepoštovanju autoriteta nerijetko padao u nemilost. Janić je svoj put vidio kao način da napravi karijeru, stekne novac i vlast, ali više zbog uživanja nego zbog moći, zaključuje autorica (str. 419–420).

U monografiji nam se približava doba u kojem mladi svećenik po Britaniji djeluje bez brade i brkova; njegov rad na ujedinjenju, odnosno osnivanju Srpske pravoslavne crkve i, primjerice, na njezinu izmirenju s Bugarskom pravoslavnom crkvom (Egzarhijom); Janićevi mandati u parlamentu nove države (bio je i tajnik Ustavotvorne skupštine) i traženja utočišta u vladama itd. Ostaje nepoznanica gdje se Janić nalazio 1915. i početkom 1916., godine u kojoj počinje njegova diplomatska služba u Vatikanu. Janić je dobro obrađen kao jedan od osnivača kratkotrajne Radikalno-socijalne stranke (1933.); a samo je zabilježeno, deset godina prije toga, navodno osnivanje pokreta, čak „pravoslavne klerikalne stranke”, na čelu s Janićem (str. 191), dakle dok je bio dužnosnik Narodne radikalne stranke.

Radić je pružila jasnu panoramu Janićeva života na temelju proučavanja građe iz Arhiva Jugoslavije i još pet beogradskih arhiva te Lambeth Palace Libraryja, glavne anglikanske arhive; više od 40 listova i časopisa; više od 30 zbirki objavljene građe i sličnih materijala; isto toliko memoara i srodnih djela te oko 400 bibliografskih jedinica literature. O opsegu posla posredno govori i to što je u (prez)imenskom kazalu više od tisuću osoba, među kojima su od političara najzastupljeniji Pašić i Stojadinović. Osim samoga Janića, od crkvenih se osoba najčešće spominje Nikolaj Velimirović, najistaknutiji predstavnik srpskoga pravoslavlja u XX. stoljeću. Velimirović je s Janićem, uz uzlete i padove, dugo prijateljevao, zacijelo i zbog obostrane sklonosti nekonvencionalnoj religioznosti. Djelovanja u mladosti reformistički orijentiranih Velimirovića i Janića često su se prepletala; a čak su svakoga od njih protivnici znali nazivati srpskim Rasputinom (str. 37, 311 i 330). Obojica su, kao i patrijarh Gavrilo Dožić, koji je, poput Nikolaja, bio *prvoligaš*, 1941. uhićena te su sva trojica bila pod istragom i zbog suradnje s Anglikanskom crkvom, odnosno zbog sumnji da su engleski špijuni. Glede smatranja da je Janić bio (i) rusofil (u vrijeme uspostave diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom – tek 1940. godine), Radić kaže da bi se možda prije moglo reći da je bio spreman prihvatiti svaku ideologiju ili političku grupaciju koja bi mu omogućila ostanak na vlasti ili barem u njezinoj blizini (str. 367–368).

Misija

U poglavlju o Janiću kao promicatelju približavanja crkava nalazi se i potpoglavlje posvećeno Kršćanskoj zajednici mladih ljudi (*Young Men's Christian Association*), organizaciji i danas aktivnoj u mnogim zemljama. U monografiji o Janiću na desetak

se stranica spominje i njegov nešto stariji suvremenik Percy Henry Smart Sitters (rođen 1883.), anglikanski svećenik koji je zapravo glavni junak knjige o misiji britanske Kršćanske zajednice mladih u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Nacionalni savjetodavni tajnik Percy i njegova supruga Kathleen Sitters, prije toga urednica jednoga religioznoga glasila, bili su bitni u djelovanju organizacije koja je u veljači 1921. registrirana kao udruga s ciljem kristijanizacije društva te njegova kulturnoga i prosvjetno-duhovnoga preporoda (str. 62). Prema ne uvijek pouzdanim podacima, Kršćanska je zajednica početkom 1928. imala četiri centra sa 430 članova, 1930. godine 22 centra s više od 2000 članova, sredinom 1932. bilo je 35 udruženja s više od 3400 članova (više od 1700 juniora, 1600 seniora i stotinjak studenata), 1938. djelovale su 53 podružnice s gotovo 9420 članova, a 1940. više od 50 udruženja s oko 50 000 (*sic!*) članova (str. 101–102).

Radić u predgovoru *Misije* tvrdi da, premda je na prvi pogled riječ o marginalnoj temi za srpsku historiografiju, istraživanja o djelovanju Kršćanske zajednice donose niz novih podataka o *vjerskoj karti* tadašnjega društva, međureligijskim odnosima, aspektima britanske prisutnosti na prostoru Kraljevine i uspostavljenim vezama, o odnosima religijskih i političkih faktora prema strancima i međunarodnim organizacijama, prilikama u državi itd. (str. 11). Povjesničarka je nedostatak domicilnih izvora (neobjavljeni građu pronašla je samo u Arhivu Jugoslavije i Arhivu Sinoda SPC-a) i literature nadomjestila građom koju nudi Lambeth Palace Library. Zajednica nije ostavila dublje tragove u srpskim izvorima i drugim oblicima sjećanja zbog ograničenosti djelovanja religijskih zajednica i antireligijske propagande u socijalističkoj Jugoslaviji, nestajanja predratne građanske klase, gašenja anglofilskih organizacija i zbog državne kontrole nad vezama između SPC-a i Anglikanske crkve (str. 322).

Uvodni dio knjige (str. 17–39) posvećen je općem historijatu Zajednice: nastanku (1844. u Londonu) i razvoju do početka Drugoga svjetskog rata, širenju pokreta na pravoslavnim, katoličkim i nekršćanskim teritorijima (primjerice, u Rusiji je prvi ogranak osnovan 1900.), a govori se i o Zajednici pred izazovima sekularizacije. Zajednica, koja je glavne prijete kršćanstvu vidjela u nacionalizmu i komunizmu, u Čehoslovačkoj je bila u prilici pokrenuti ambiciozni program modernizacije, koja je u svijetu imala i prijepornih strana.

Prvo poglavlje (str. 41–67) govori o početnim pokušajima djelovanja Zajednice u Kraljevini Srbiji, u kojima je 1911. sudjelovao i visoki dužnosnik John Mott, i obnovi rada u Kraljevini (tj. Kraljevstvu) SHS, u kojoj je inače bilo prisutno nekoliko britanskih organizacija vjerskoga značaja (Biblijsko društvo, Vojska spasa) i nastajala su udruženja poput Anglo-američko-jugoslovenskoga kluba. U odgovarajućim su potpoglavljima „Organizacije” (str. 69–135) obrađeni dolazak bračnoga para Sitters 1924., osoblje, financiranje, pokrovitelji i zaštitnici (zaštitnik je bio Petar, prvorođeni sin kralja Aleksandra, a knez Pavle bio je predsjednik Nacionalnoga komiteta) te protivnici Zajednice. Potonje je smirivao i Janić, ističući da ona nema nikakve veze s komunizmom, prozelitizmom i masonima.

„Oblici delovanja” (str. 137–216) obrađuju duhovno i umno obrazovanje, tjelesni odgoj, propagandni i humanitarni rad, plan gradnje Spomen-doma kralja Aleksandra Prvog Ujedinitelja, studentsku sekciju, ženski ogranak i rad u Jugoslavenskoj vojsci. Zajednica je držala biblijske klubove, p(r)oučavanja Svetoga pisma, molitvene

sastanke, nedjeljne škole, duhovne koncerte i dr. i nudila društvene usluge, od predavanja i fotoklubova do popularnih čajanki. Primjerice, u Kragujevcu su već 1925. postojale religiozna, intelektualna, glazbena, sportska i kazališna sekcija, a satovi stranih jezika bili su besplatni. U sklopu četvrtoga poglavlja (str. 217–274), posvećenog vezama i odnosima s crkvama, obrađene su veze s kalvinima i luteranima, starokatolicima i srpskim pravoslavicima, a taj dio knjige završava osvrtom na Sittersa u službi Anglikanske crkve. U „Epilogu” (str. 275–299) Radić obrađuje odlazak iz Jugoslavije 1941., a poslije „Zaključka” (str. 301–322) i „Conclusion” (str. 323–344) slijede „Izvori i literatura” (str. 345–358) i imensko kazalo (str. 359–375).

Sittersi su posebno bili ponosni na to što su se (uz tri prevodioca) govorila četiri jezika: srpski (tj. *srpsko-hrvatski*), njemački, mađarski i engleski, te na nazočnost pripadnika sedam crkava: pravoslavaca, luterana, kalvina, katolika, starokatolika, metodista i anglikanaca (str. 84). Sitters je smatrao da su Jugoslaveni „jedna duša i telo”, a ne prolazna politička kombinacija, ali „zle struje” su „kreirale podele” i zadatak je Zajednice boriti se protiv tih „đavolskih sila” (str. 205–206). Inače, obilježje Zajednice bio je jednim vrhom nadolje okrenut crveni trokut (simbolika integracije duha, uma i tijela) iznad kojega je pisalo „Za Boga, Kralja i Domovinu” (str. 78–79).

Početak tridesetih godina XX. stoljeća osnivaju se podružnice u Zagrebu i Ljubljani, pa je prilikom posjeta kraljevskoga para Zagrebu (prosinac 1933.) kraljica Marija obišla središte Zajednice na Jelačićevu trgu 8 (str. 89–90). Svake su godine održavane nacionalne konferencije, najčešće u Beogradu, a 1934. skup je upriličen u Zagrebu. Znakovit je podatak da je 1938. u Sloveniji bilo samo oko 75 članova Zajednice (str. 92). Vrlo slaba raširenost u većinski katoličkim područjima u načelu se objašnjava negativnim stavom Svete Stolice. S druge strane, Zajednica je bila rasprostranjena ne samo u Čehoslovačkoj nego i u vrlo katoličkoj Poljskoj, gdje su veze Zajednice i vlade, smatrao je Sitters, bile mnogo bliže nego što ih je on ostvario u svojem odredištu (str. 294).

Pravoslavne crkve na Balkanu, a i šire, načelno su bile zainteresirane za suradnju s drugim kršćanima, ali Zajednica je teško stjecala povjerenje gdjekad znatnoga dijela vjerskih predvodnika. Najveći i trajni otpor pružala je Ruska pravoslavna zagračana crkva, religijska zajednica Rusa u egzilu, kojoj je prvo sjedište bilo u Srijemskim Karlovcima. Mott, Sitters i suradnici trudili su se prilagoditi metode rada pravoslavlju (na primjer, u tumačenju Biblije) i lokalnoj kulturi, ali i da aktivnosti ostanu otvorene za sve, da se održi ekumenski karakter udruženja. Da bi se smanjili strahovi da će Zajednica biti *peta kolona* protestantizma, Srpska i druge pravoslavne crkve dobile su više kontrole nad njezinim radom na svojim teritorijima nego što su ga imale protestantske crkve (str. 131).

Da su aspekti britansko-srbijanskih odnosa, uključujući i religijske, privukli nemalu pozornost suvremenih srpskih istraživača svjedoče radovi, među ostalima, povjesničara Dragoljuba Živojinovića (umro 2016.), Aleksandra Rastovića, Miloša Kovića i Čedomira Antića te teologa i filozofa Bogdana Lubardića. O tim se odnosima mnogo saznaje i iz prvoga velikog, *zaokruženog* rada o Kršćanskoj zajednici u srbijanskoj historiografiji. Zajednica je bila prvi pokušaj britanskoga misijskog rada u Srbiji i na južnoslavenskom prostoru, ali korijeni uspostavljanja bližih, pa i baš bli-

skih veza između Srpske i Anglikanske crkve sežu u drugu polovinu XIX. stoljeća. Srbiju je bio posjetio svećenik William Denton, autor knjige *Servia and the Servians* (London, 1862.). Već su tada srbijanske crkvene vlasti Dentonu dopustile da se pričesti. U XIX. stoljeću u Beogradu je prvi put boravio i svećenik John Douglas, koji je u međuratnu Kraljevinu dolazio u dvadesetak navrata i iza kojega je ostala bogata dokumentacija (str. 116). Radić je obilno koristila materijale koje je ostavio taj specijalist za anglikansko-pravoslavne odnose, dugogodišnji glavni tajnik Vijeća za vanjske poslove Anglikanske crkve. Među njima je i Sittersov izvještaj o tome kako je 25. prosinca 1927. patrijarh Dimitrije u Sabornoj crkvi pričestio osmero anglikanaca i episkopalaca. Većina se vladika nije složila s tim postupkom, a i u nekim su drugim pravoslavnim crkvama patrijarhu zamjerali da je „prenaglio” (str. 229–233).

Bilo je planirano da Sittersi u Beogradu ostanu tri godine, a otišli su nakon 17 godina, 1941. bježeći pred Nijemcima. Sitters je krajem 1945. iz Južnoafričke Unije, gdje je bio sveučilišni kapelan, potaknuo da britanska Zajednica u Rimu omogući osnivanje ogranka u zarobljeničkom logoru Eboli, a Zajednica je pomagala i odlazak mladih ljoticjevaca na teološki studij u Englesku (str. 294).

Premda je Kršćanska zajednica u Kraljevini djelovala dvadeset godina, a bračni par Sitters u izvještajima je isticao uspjehe u radu, nisu postignuti veći rezultati, zaključuje autorica studije. Zajednica nije uspjela djelovati bez stranih predstavnika niti se financijski osamostalila. Članstvo je bilo ograničeno na istočne dijelove Jugoslavije, one s pretežno srpskim pravoslavnim stanovništvom, te na sjever, među protestantima. Članovi su uglavnom pripadali srednjem sloju gradskoga stanovništva, među kojima je bilo svećenika raznih vjeroispovijesti. Radić piše da je zbog nedostatka izvornoga materijala teško (u)tvrditi koliko je među članovima bilo potpuno posvećenih ciljevima Zajednice ili vođenih vjerskim motivima, a koliko je bilo onih koje je vodilo anglofilstvo (str. 321).

Zajednica se u borbi protiv komunizma i nacionalizma nije pokazala uspješnom, kao ni u obuci budućih vođa Zajednice i uopće društva. Sittersi su se nadali da će student teologije Branko Rapajić, jedan od najposvećenijih članova, postati tajnik Zajednice, ali on je postao (jero)monah Jovan, opredijelio se za Crkvu i osobito je radio u *Narodnoj hrišćanskoj zajednici* (NHZ). Na kraju je (fizički) bio izgubljen i za Crkvu: partizani (Jugoslavenska armija) ubili su ga 1945., kad je bio zarobljen s četnicima. Radić smatra da je uloga Percyja Sittersa za boravka u Kraljevini SHS/Jugoslaviji bila važnija po vezama koje je uspostavio s Karađorđevićima i hijerarhijom SPC-a, kao svojevrsna transmisija u odnosu s predstavnicima Anglikanske crkve, posebno u godinama uoči i odmah po izbijanju Drugoga svjetskog rata, nego kao nacionalnoga savjetodavnog sekretara i ravnatelja Zajednice (str. 322). Uostalom, nije li i (kakav-takav) uspjeh Zajednice uslijedio tek kad se za nju zainteresirala kraljevska obitelj (str. 120)?

Zaključna razmatranja

Može se reći da je Janić bio časnik za vezu, a nerijetko i *ledolomac* u (najčešće srpskopравoslavnim) odnosima s religijskim zajednicama u Kraljevini i u inozemstvu. Njegov je suvremenik Sitters u južnoslavenskoj kraljevini ostvarivao sličnu funkciju,

ali s manje političkih vrludanja i s tanjim prihodima. Vrijeme kojim se bave predstavljene publikacije velikim se dijelom poklapa, pa je razumljivo što se, primjerice, u obje nalazi ulomak o tome kako je SPC tražio od Anglikanske crkve pomoć u kampanji protiv konkordata, ali je onaj u novijoj knjizi veći i s mnogo više referencija (Vojislav Janić, str. 311; Misija, str. 244).

Dvije su studije – u kojima se može naći literatura na bugarskom, engleskom, francuskom, slovenskom, talijanskom i drugim jezicima – opremljene s više od 1650, odnosno 900 podrubnih bilješki. Radić se potrudila i oko ukupno više od 260 (prečesto premaleni) fotografija osoba i drugog ilustrativnog materijala. Na primjer, u *Vojislavu Janiću* šira javnost prvi put može vidjeti neke fotografije u privatnom vlasništvu, a u drugoj je knjizi prva objava albuma s ljetovanja u kampu u Mlinima koji se čuva u Arhivu Jugoslavije.

Studiozna se povjesničarka u obje publikacije strogo drži vrela i literature. Razmatra sve njoj dostupne arhivske i druge izvore, nerijetko kontradiktorne, pa i one koji vode u slijepu ulicu ili teoriju zavjere. Možda je najbolji dokaz takva pristupa da – na temelju zapisa povjesničara i publicista Eduarda Čalića o posjetu „poznatog srpskog kolaboratera Voje Janjića” koncentracijskom logoru Sachsenhausen-Oranienburg u studenom ili prosincu 1944. godine – autorica navodi i mogućnost da je Janićeva smrt u ožujku 1944. u Beogradu bila inscenirana, ali ju odbacuje (str. 397–402).

Povjesničarka priče suvereno vodi, ali tokovi se nakratko znaju izgubiti preekstenzivnom obradom nekih *rukavaca*. Primjerice, nailazimo i na epizodu o padu britanskoga vojnog aviona pokraj Danilovgrada u studenom 1940., koja je sa Sittersom u vezi samo time što je on bio među organizatorima pogreba (str. 278–280). Radić je svjesna sporednosti događaja, pa je od gotovo 7200 znakova njih više od 5000 u bilješkama. Ali ti bi detalji svakako mogli biti zanimljivi čitateljima izdanja na engleskom jeziku. Naime, Institut je 2019. objavio i *The Mission of the British Young Men's Christian Association (YMCA) in the Kingdom of Yugoslavia* (prijevod Bojana Drndića). Knjiga o Janiću ne bi pak ništa izgubila da je izostavljen veliki dio teksta o *Hrišćanskom životu*, časopisu u njegovu vlasništvu. Tvrdnju da „Janić nije pisao za svoj list” (str. 408) trebalo bi korigirati jer je on (su)autor triju tekstova, kao što stoji i u odgovarajućoj bibliografiji.⁴

Materijalnih pogrešaka i sličnih manjkavosti vrlo je malo i uglavnom nisu kapitalne.⁵ Ipak, u jednoj bilješci knjige o Janiću stoji da Pravoslavna i Katolička crkva

⁴ Жарко ШАРЧЕВИЋ, „Хришћански живот (1922-1927). Библиографија”, *Теолошки погледу* 29 (1996), br. 1-4: 197, 198 i 226.

⁵ U *Vojislavu Janiću* piše da je Srbija stipendiste slala u pet zemalja, a navode se samo četiri države (str. 12); na dva mjesta stoji *Narodna enciklopedija Srba, Hrvata i Slovenaca*, a ta je enciklopedija *srpsko-hrvatsko-slovenačka* (str. 17 i 403), kao što točno piše u popisu literature; srbijanski poslanik u Londonu zvao se Mateja, a ne „Matija” Bošković (str. 67); poglavar Ciparske pravoslavne crkve nije „patrijarh” nego arhiepiskop (str. 125); u „Skraćenicama” na početku knjige o Kršćanskoj zajednici NHZ je predstavljen kao „Narodni hrišćanski pokret” (str. 7); gdje stoji da *mišićavo kršćanstvo* (*Muscular Christianity*; *muskulatorno hrišćanstvo*) „poreklo vodi iz Novog zaveta” (str. 22), potrebno je pobliže upućivanje; fotografija nije potpisana (str. 266); Theodore Roosevelt samo je jedna od osoba koje se spominju, ali nisu izborile mjesto u kazalu itd.

„priznaju prvih sedam Vaseljenskih sabora, dok rimokatolici priznaju još dvadesetak sabora održanih na Zapadu” (str. 49). U vezi s citiranim dovoljno je ograničiti se na konstataciju da je Drugi vatikanski koncil (1962. – 1965.) bio tek XXI. sabor. U *Misiji* se objašnjava da je Petrovgrad „danas Zrenjanin” (str. 96), ali nismo pronašli signaliziranje da je i Veliki Bečkerek (str. 86, 152, 181, 218 i 220) isti banatski grad – koji je 1935. preimenovan po kralju Petru I. Karađorđeviću, a 1946. dobio ime po narodnom heroju Žarku Zrenjaninu.

Radić je napisala biografiju socijalnoga *antiheroja* Janića, odnosno, s obzirom na stupanj i raširenost toleriranja korupcije, zapravo *junaka* Janića. Zacijelo bi vrijednosti *Vojislava Janića* pridonijelo akcentiranje struktura (aparatura) koje su ga tolerirale te mogućih antipoda liku i djelu čovjeka koji svoje talente nije plemenitije upotrebljavao. Ili, šteta što ni u jednom smjeru nije analiziran Janićev zapis koji je autorica pronašla u Istorijskom arhivu Beograda. Naime, kad je po naređenju nacističke službe sigurnosti u Srbiji napisao izvještaj o djelovanju na Radiju Beograd, pravdao se da je njegov utjecaj bio ograničen na sastavljanje glazbenoga programa te je iznio da je u osam mjeseci emitirano 2000 točaka jugoslavenske glazbe, „1999 tačaka nemačke muzike”, 1500 ruske, 1000 talijanske, 500 francuske i 150 točaka engleske glazbe (str. 381–382). U istom se potpoglavlju („Pod okupacijom”, poglavlje „Kraj karijere”) iznose i arhivski fragmenti koji upućuju na plan kolaboracije (s Velimirovićem u središtu) i smjenjivanja patrijarha Gavrila (str. 370–393).

Može se reći da je *Vojislav Janić* prvorazredna monografija o crkvenom i političkom *drugoligašu*, pripadniku drugoga ešalona obnašatelja funkcija elite, a koji je mogao biti i prvligaš. To analitičko *žitije* zavrijedilo je stajati uz bok monografiji o patrijarhu Gavrilu Radmile Radić te *Грофу Чедомиљу Мијатовићу. Викторијанцу међу Србима* (Beograd, 2006.). Taj je rad Slobodana G. Markovića u srbijanskoj historiografiji uzorna monografija biografskoga tipa, barem kad je riječ o onima s većim prostorom posvećenim religiji i Britaniji.

Ocjena o visokoj kvaliteti većinom se odnosi i na knjigu kojoj je u središtu neuspjela evangelizacijsko-humanitarna, pa u nekim aspektima i modernizacijska misija sa Sittersima kao glavnim promotorima. Dojam kvari kraj. Autorica u zaključnom dijelu *Misije* nerijetko samo prenosi važna mjesta odgovarajućih poglavlja (među ostalim: str. 31 i 303, 37–38 i 304, 79 i 309). Ili, nije li se Radić *zaletjela* kad je napisala da se razlozi neuspjeha Kršćanske zajednice mladih mogu tražiti i u „konkurenciji koja je dolazila iz paralelnog delovanja Narodne hrišćanske zajednice (bogomoljačkog pokreta)” (str. 321)? A sama uočava da su „osnovne razlike” između bogomoljačke i izvorno britanske zajednice bile u tome što prva nije bila interkonfesionalno i ekumenski orijentirana i što je uglavnom okupljala stanovništvo ruralnih područja, za razliku od Kršćanske zajednice, čiji su pristaše, izuzev dijela protestanata sa sjevera zemlje, uglavnom potjecali iz urbanih područja (str. 66). Mogli su „neupućeni savremenici”, primjerice 1932. u zagrebačkom *Obzoru*, dvije zajednice pomiješati (str. 64), no na bogomoljačke skupove nisu dolazili luterani i katolici, nisu se čuli njemački i mađarski, nije se raspačavalo glasilno tiskano na ćirilici i latinici itd.

U obje je teorijsko-metodološki uredne monografije o zaboravljenim akterima i procesima ponuđen dobar spoj historiografskoga detaljiziranja, usmjerenosti na

predmet i širega pogleda, konteksta, što otvara prostor za nova specijalistička istraživanja i sintetiziranja. Radmila Radić nije prošla neki oblik teološkoga ili religio-loškoga formalnog obrazovanja, ali se i s *Vojislavom Janićem* i s *Misijom* potvrdila kao autorica koja je najveći srbijanski stručnjak za modernu i suvremenu religijsku povijest, poglavito središnje i bočne tokove povijesti Srpske pravoslavne crkve. Ona je stručnjakinja kojoj, i kad se ne bavi atraktivnim predmetima i ne donosi velike novine, u brižljivoj obradi tema povezanih s religijskim zajednicama crkveni povjesničari, ne samo srbijanski, teško mogu konkurirati.

Mirko Mlakar

Mateo Bratanić, *Pomorstvo Dalmacije u 19. stoljeću: otok Hvar u tranziciji* (Zadar; Stari Grad: Sveučilište u Zadru; Muzej Staroga Grada, 2020), 207 str.

Reminiscencija na kapetana Antu „Mora” Gamulina kako među Grcima pjeva pjesme suprotiva Turcima što živi u Pavlinovićevim stihovima, kao i sačuvana ulja na platnu legendarnih hvarskih jedrenjaka poput brika *Genitore Nicolò*, uz kojega se veže usmenom predajom sačuvana anegdota o kapetanu Niki Dubokoviću kako sviranjem klavira u crnomorskoj oluji umiruje posadu, i u oku neupućenoga promatrača budili su znatiželju i otkrivali potrebu za studijom koja bi cjelovito raščlanila zlatno doba hvarskoga pomorstva. Taj je zadatak objavljivanjem knjige *Pomorstvo Dalmacije u 19. stoljeću: otok Hvar u tranziciji* prepoznao i ispunio Hvaranin Mateo Bratanić, čime je ujedno iskazao počast svojem bodulskom zavičaju, koji zavidan stupanj društvenoga, kulturnoga i gospodarskoga razvitka u promatranom razdoblju duguje upravo kapetanskim obiteljima.

Bratanićeva studija rezultat je sustavnoga istraživanja teme duljega od desetljeća i pol. Postavljanjem pomorske tranzicije otoka Hvara u širi, pokrajinski okvir Bratanić je napravio iskorak u odnosu na radove zaslužnih istraživača koji su u vrijednim dosadašnjim istraživanjima temeljito rasvijetlili pojedine aspekte hvarskoga pomorstva, od kojih autor u uvodnim napomenama poimence ističe Franu Maroevića, Luku Dančevića, Niku Dubokovića Nadalinija, Olivera Fija i Mladenka Domazeta. Nakon uvodnih napomena (str. 7–11) slijedi središnji dio knjige, strukturiran u osam poglavlja (str. 11–123), iza kojih kao deveto dolazi epilog (str. 123–129). Knjiga završava poglavljima X–XII, koja sadržavaju opsežan popis izvora i literature (str. 129–143), vrijedne priloge u obliku tablica i grafova (str. 143–198) te slike (str. 198–207). Na popis izvora i literature te spomenute priloge u vidu tablica, grafova i slika otpada čak 78 stranica od 207 koliko ih knjiga ukupno ima.

Ovisno o kutu iz kojega promatramo fenomen otoka i otočnosti, more u životu otočana ima dvojak funkciju: ono osamljuje čovjeka, ograničava njegovo iskustvo na zadani dio kopna odsijecajući ga pritom od društvenoga središta, dok ga istovremeno otvara prema globalnom iskustvu svjetskih otoka i priobalja. Dostatno je